

QADIMGI TURKIY LUG'ATLARDA OZIQ-OVQAT NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Xongeldiyeva Sevara Shuxrat qizi

TerDU, O'zbek filologiyasi
fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7943469>

Annotatsiya. Bu maqolada qadimgi turkiy lug'atlarda keltirilgan oziq-ovqat nomlari qiyosiy va leksik-semantik tahlil ostiga olingan. Lug'atlardagi ayrim leksemalarga qiyoslash metodi orqali mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat nomlari, non va go'sht leksemalarining leksik-semantik xususiyati, qiyoslash metodi.

LEXICAL SEMANTIC ANALYSIS OF FOOD NAMES IN OLD TURKISH DICTIONARIES

Abstract. In this article, the food names given in the old Turkish dictionaries are subjected to a comparative and lexical-semantic analysis.

Key words: Food names, lexical-semantic features of bread and meat lexemes, comparison method.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ В СТАРЫХ ТУРЕЦКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация. В данной статье были подвергнуты сравнительному и лексико-семантическому анализу названия продуктов питания, приведенные в старотурецких словарях.

Ключевые слова: названия продуктов питания, лексико-семантические особенности лексем хлеба и мяса, метод сравнения.

Qadimgi turkiy lug'atlarda qo'llanilgan oziq-ovqat nomlarining ayrimlari bugungi kunda ham faol qo'llanadigan so'zlar sirasiga kiradi. Ushbu lug'atlarda uchrovchi oziq-ovqat nomlari bo'yicha o'zbek tilshunosligida bir qancha ishlar amalga oshirilgan va hali ham tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, bitta leksema bir qancha lug'atda bir xil ma'noda kelishi yoki aksincha, bitta so'zning bir nechta lug'atda har xil ma'noda kelishi ham mumkin. Va ayrim so'zlarning etimologiyasi hamda hozirgi kundagi muqobili ham mavjud. Ayrimlari esa hozirgi kunda muloqot jarayonida ko'p qo'llanilmaydigan qatlamni tashkil etadi. Bunday so'zlar XI–XIV asrlarda yaratilgan qadimgi lug'atlar “Devonu lug'otit turk” (keying o'rinlarda MK), “At-tuhfatuz zakiyati fil lug'atit turkiya” (keying o'rinlarda “At-tuhfat”), “Древнетюркский словарь” (“Qadimgi turkiy lug'at”, keyingi barcha o'rinlarda DTS), “Kelurnoma” tarkibida uchraydi. Oziq-ovqat nomlaridan ushbu lug'atlarda qo'llanilgan **non** leksemasiga e'tibor qaratsak. Non bu – o'zi aslida un va suvdan tayyorlanadigan, qadim-qadimdan ulug'lanib, insonning kundalik iste'molida muqaddas, aziz hisoblangan ne'mat. Biz uchun non leksemasi bitta va oddiy tushunchdek tuyuladi, ammo uning qadimgi turkiy lug'atlarda uchraydigan har bir turiga (shakl, hajm, paronimlik xususiyatlariga) alohida-alohida nom berilgan. Quyida buni qiyoslash orqali ko'rib chiqamiz. Birgina “Devoni lug'otit turk” asarining 1-jildida non leksemasiga doir 10 ta so'z mavjud:

- 1) уууш ётмāk – ushatilgan non, burdalangan non (93-bet)
- 2) ёбмāk – non (126-bet)

- 3) ӧтмӧк – non (127-bet)
- 4) ӧсӧпи – issiq qo'lda pishirilib, yoqqa to'g'rab, ustiga shakar sepib yeyiladigan non.
- 5) чоп – tutmoch (non) parchasi, burdasi (309-bet)
- 6) бир кӧс ӧтмӧк – bir bo'lak non (317-bet)
- 7) кӧмӧч – ko'moch, o'choqda cho'qqa qo'yib pishiriladigan non (341-bet)
- 8) қатма – yog'da pishiriladigan qat-qat non (qatlama) (407-bet)
- 9) бускӧч – yupqa non (422-bet)
- 10) кӱwwӧк – yaxshi xamirdan bo'lgan non (442-bet)

Yuqorida berilgan so'zlardan ko'rinib turibdiki, o'sha paytda ham nonlarning xilma-xilligi bo'lgan; o'choqqa qo'yib pishiriladigan, yog'da pishiriladigan, qat-qat non kabi turlarga ajratilgan. "Devoni lu'otit turk" asarining 3-jildida ham non turlari berilgan: **jyza** – qat-qat non (34-bet), **kyjma** – bir xil yog'li non nomi (188-bet), **kyjma** – bir xil yog'li non nomi (188-bet), **qapa ӧтмӧк** – bu bir xil nondir (241-bet). "At-tuhfat" asarida esa bo'g'irsoq hamda maxsus non leksemalari keltirilgan: **byrsaq** – bo'g'irsoq non (191-bet), **irshiq** – maxsus non (210-bet). O'sha paytlar termin va so'zlar, har bir ma'noni ifodalash uchun va nonning sifatini izohlash uchun turkiy tilda nonning har xil leksemalari keltirilib o'tilgan. Hozirgi kunda bo'g'irsoq (**byrsaq**), qat-qat (**jyza** – qat-qat non (34-bet) (**qatma** – yog'da pishiriladigan qat-qat non qatlama (407-bet), yog'da qovuriladigan hamda sariyog' bilan iste'mol qilinadigan non turlari mavjud.

Shuningdek, qadimgi turkiy lug'atlarda **olma** leksemasi ham shakli va xususiyatiga ko'ra farqli ravishda berilgan:

- 1) ӧlmӧ – olma (o'g'uzcha, MK – 1-jild,150 b)
- 2) алмӧла – olma (MK– 1-jild,156 b)
- 3) кӧмӧз алмӧла – qimizak olma (MK– 1-jild,nordon, 346 b)
- 4) а:лма – olma (At-t,31 b)
- 5) алмӧ – olma (Kl, 78 b)
- 6) Alma – olma (DTS, 36 b)
- 7) Alimla – yarimta olma (DTS, 74 b)

Yuqorida keltirilgan so'zliklar bir qaraganda shakli birdek ham bo'lib ko'rinadi, ammo ayrim tovush va harflarda tafovutlar yetarlicha. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, qadimgi davrda nomlangan oziq-ovqat nomlari vaqt, vaziyat, mohiyatdan kelib chiqib ayrim fonetik o'zgarishlarga uchragan bo'lishi mumkin.

Demak, har bir davrda ijtimoiy jihatdan ham, so'zlarning kelib chiqishi va qo'llanilishi uning lug'at tarkibiga kiritilishi asosan, vaziyat va mohiyatga bog'liq bo'lib boraveradi.

REFERENCES

1. Mahmud Koshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'otit turk). – Toshkent: Fanlar Akademiyasi, 1963.
2. Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya [Turkiy til (qipchoq tili) haqida noyob tuhfa]. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Издательство “наука” ленинградское отделение, 1969.
4. Sadoqat R., Umurqulov B. O'ZBEK TILI LEKSIKASINING ISHLATILISHI. – 2022.
5. Temirova K. “PALOV OSH” ETIMOLOGIYASI XALQ AFSONASIDA //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 10. – С. 242-246.
6. Xidirova, I. ., &Jo'rayeva, M. (2023). LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DIALECTISMS USED IN THE WORK OF ART (IN THE EXAMPLE OF THE WORK "ROCKS ALSO CRY"). *ModernScienceandResearch*, 2(3), 142–144.